

УДК 502.6:502.7

РОЗРОБЛЕННЯ СХЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ НЕМИРІВСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.А. Іщенко, канд.техн.наук;

М.С. Коріненко;

С.М. Кватернюк, канд.техн.наук

(Вінницький національний технічний університет)

На основі проведених екологічних досліджень та аналізу природно-заповідного фонду відібрані ключові, сполучні, буферні та відновлювальні території, які покладені в основу розробленої схеми екологічної мережі Немирівського району, яка є частиною регіональної екологічної мережі Вінницької області.

На основе проведенных экологических исследований и анализа природно-заповедного фонда отобраны ключевые, соединительные, буферные и восстановительные территории, которые положены в основу разработанной схемы экологической сети Немировского района, которая является частью региональной экологической сети Винницкой области.

On the basis of environmental studies and analysis of protected are asselectedkey, binders, buffer and recoveryareas that form the basisof the developes chemesecological net work Nemirovsky District, which is part o a regional ecological net work Vinnytsia region.

Вступ

У зв'язку із погіршенням стану навколишнього середовища ще з початку 1990-х років в усьому світі набула популярності ідея сталого (збалансованого) розвитку, одним із принципів якого є створення Всеєвропейської екологічної мережі – системи взаємопоєднаних, цінних з екологічної точки зору природних територій.

Повноцінне функціонування екологічної мережі сприятиме збереженню навколишнього середовища, оскільки процес її формування передбачає виділення особливо цінних природних територій та їх охорону, а також створення нових заповідних об'єктів для розширення існуючої екомережі. Ще одним позитивним наслідкомбудевідновленняпорушених внаслідокантропогенноїдіяльності земель,

© В.А. Іщенко, М.С. Коріненко, С.М. Кватернюк, 2012

Розділ 2. Основи природокористування та безпека життєдіяльності

так як до складу екологічної мережі входять і так звані відновлювальні території, які у майбутньому будуть поступово перетворюватись на цінні природні об'єкти. І, звичайно, не можна не згадати про загальне збалансування екологічного стану регіонів, для яких формується екологічна мережа.

Аналіз останніх досліджень

Приєднання України до міжнародних угод і необхідність покращення стану природно-заповідного фонду нашої держави мають своїм наслідком активізацію розбудови екологічної мережі в Україні. Крім того, екологи Європейського Союзу, який має з нами спільні кордони, добре розуміють, що стабільний стан навколишнього середовища у них також залежить і від екологічного благополуччя сусідньої України. Тому останнім часом ЄС виділяє Україні значні обсяги фінансування на різноманітні екологічні програми, в тому числі і ті, які мають відношення до розбудови екологічної мережі. Отже, на сьогоднішній день є чимало напрацювань і методичних рекомендацій щодо формування екологічної мережі [1, 2], а також розроблених проектів схем регіональних екомереж [3], фрагментарно виконувались роботи щодо формування екомереж деяких районів Вінницької області [3], в тому числі і Немирівського. Однак носять вони здебільшого незавершений характер.

Постановка завдання

Україна як європейська держава є стороною багатьох міжнародних природоохоронних конвенцій та угод і бере активну участь у формуванні Всеєвропейської екомережі. 21 вересня 2000 року Верховною Радою прийнято Закон України “Про загальнодержавну Програму формування національної екологічної мережі України на 2002-2015 роки” [2]. У процесі реалізації Програми передбачено поєднання національної екологічної мережі з екологічними мережами сусідніх країн.

Відповідно до статті 15 Закону України „Про екологічну мережу України” проектування екомережі здійснюється шляхом розроблення регіональних схем формування екомережі АР Крим та областей, а також місцевих схем формування екомережі районів, населених пунктів та інших територій України. Тобто першим етапом повинно бути формування схем місцевих (локальних) екомереж. Саме формуванню схеми однієї з таких екомереж (на прикладі Немирівського району Вінницької області) і присвячена дана стаття. Варто зазначити, що даний регіон має досить значний екологічний потенціал, в тому числі і у частині створення нових природно-заповідних територій. Район багатий на родовища корисних копалин – поклади гранітів, глини, піску; працює лікєро-горілчанний концерн

"Nemiroff". Розораність земель складає 63 %, а лісистість – лише 13 %. Наявність спиртових та цукрових заводів спричиняє забруднення та порушення водного режиму численних річок та ставків Немирівського району. Тому навколишнє середовище зазнає значного антропогенного впливу, який може бути зменшений завдяки створенню екомережі. Крім того, у Немирівському районі є декілька лісових масивів, що не є заповідними територіями, а отже, потребують захисту. Тому процес формування екологічної мережі даного району сприятиме як створенню нових заповідних об'єктів, так і підвищенню ступеня захищеності природних ділянок.

Основний матеріал

Як відомо, екологічна мережа має такі структурні елементи: ключові території, сполучні території, буферні території, відновлювані території. Таким чином, для формування схеми екологічної мережі Немирівського району необхідно, по-перше, визначитись із територіями і об'єктами, які будуть виконувати роль структурних елементів екомережі, і, по-друге, об'єднати їх у єдину мережу із врахуванням природних та антропогенних факторів.

Ключові території, які забезпечують збереження найбільш цінних і типових для даного регіону компонентів ландшафтного та біотичного різноманіття, переважно представляють собою території та об'єкти природно-заповідного фонду, а також лісові масиви, які відповідно до Лісового кодексу України віднесені до I групи і основною функцією яких є природоохоронна. А взагалі, для виділення ключових територій користуються певними критеріями. Так, виділяючи ключові території у Немирівському районі, ми вибирали території, які відповідають хоча б одному з наступних критеріїв [1]:

- підвищене або унікальне біорізноманіття;
- важливе значення на місцевому рівні;
- концентрація в межах території рідкісних, ендемічних і реліктових видів, поширеність біологічних співтовариств, що мають регіональне значення, типовість і репрезентативність екосистем;
- збереженість території у природному або близькому до нього стані;
- велика кількість різних і контрастних видів ландшафтів;
- регіональна історико-культурна цінність.

Крім того, при виборі ключових територій бралось до уваги, щоб їх площа дозволяла виявитися їх біоекологічному, ландшафтному та іншим значенням у масштабі району. Також враховувалось територіальне розташування та природні можливості бути сполученими з іншими ключовими територіями. У випадку близького розташування територій, обидві з яких потенційно могли б бути ключовими, перевага надавалась тій, яка має природоохоронний статус; у деяких

Розділ 2. Основи природокористування та безпека життєдіяльності

випадках території умовно об'єднувались у єдину ключову територію.

У підсумку, згідно з вищенаведеними критеріями, було відібрано наступні ключові території:

1) Ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Урочище Самчинецьке». Площа 218 га. Представлений типовий ландшафт Поділля, на крутих схилах лівого берега р. Південного Бугу лісові насадження представлені віковою дібровою природного походження, в трав'яному покриві якої зростає ряд лікарських рослин, має велике водоохоронне та ґрунтозахисне значення [4].

2) Лісовий заказник загальнодержавного значення «Марксова дубина». Площа 295 га. Представляє собою типову грабову діброву південного Поділля на межі поширення природних грабово-дубових деревостанів, що мають наукову цінність.

3) Заповідне урочище «Вороновицькі ясени». Площа 220 га. На території урочища розташована ділянка високопродуктивного дубово-ясеневого насадження.

4) Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Сокілецький парк». Площа 26 га. Парк ландшафтного типу, розташований на мальовничих кам'янистих терасах р. Південного Бугу. Тут зростає 40 видів дерев і чагарників.

5) Ботанічний заказник «Урочище Антиполівське». Площа 39 га. Для заказника характерні типові наскельні угруповання, які добре збереглися на окремих ділянках терас Південного Бугу.

6) Лісовий масив «Урочище Плоска Дубина» (с. Обідне, с. Воловодівка).

7) Лісовий масив на захід від с. Зарудинців.

8) Лісовий масив «Урочище Графський Ліс» (с. Юрківці, с. Ситківці).

9) Ландшафтний заказник «Лучанське». Площа 82 га. Представлений ділянкою мальовничого ландшафту берегу Південного Бугу з виходами на поверхню гірських порід та цінними лісовими насадженнями природного та штучного походження.

10) Заповідне урочище «Криковецька дача». Площа 27 га. Лісове урочище з високопродуктивним штучно створеним еталонним насадженням дуба черешчатого віком 90-110 років.

11) Гідрологічний заказник «Устя». Площа 2,71 га. Це ділянка степово-лучної рослинності із домішками степової та групою великодебітних джерел, а також рідкісними рослинами. Дана заповідна територія була створена в рамках Україно-Бельгійського пілотного проекту «Впровадження Європейської екологічної мережі на місцевому рівні» за підтримки Медвежанської сільської ради, Немирівської районної адміністрації і Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Вінницькій області. У результаті даного проекту, за активної участі одного з авторів – М.С.Коріненко, при дослідженні території лише Медвежанської сільської ради було створено 2 об'єкти природно-заповідного

фонду – гідрологічний заказник місцевого значення «Устя» і заповідне урочище «Ліс Татарник».

Вибрані нами ключові території за унікальністю своєї структури, еволюційними рисами, естетичними та іншим природними якостями мають регіональне значення. Унікальність полягає в тому, що такі ландшафти часто є реліктовими, а їх вивчення важливе для відновлення історії формування природного середовища даної місцевості.

Сполучні території, як відомо, поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Тому провідним критерієм їх виділення є міграційний: сполучною територією є такий ареал або їх сукупність, вздовж якого можливий обмін генетичним матеріалом і міграція між ключовими територіями екомережі. Вибір сполучних територій проводився нами із врахуванням таких вимог:

- довжина сполучної території не повинна перевищувати відстаней, на які мігрує більшість видів, що живуть на ключових територіях;
- ширина сполучної території повинна дозволяти популяціям ефективно використати її як канал міграції та розселення;
- всередині сполучної території повинні бути відсутні міграційні бар'єри та інші фактори, що перешкоджають міграції та розселенню більшості видів.

Крім з'єднуючої суміжні ключові території ролі, ряд сполучних територій можуть мати самостійне значення як центри біологічного та ландшафтного різноманіття. Так, багато русел рік і річкові долини в цілому не зв'язують ключові території між собою, однак володіють високим біорізноманіттям. Це різноманіття зумовлене тим, що русло і річкова долина самі по собі є потужними каналами міграції багатьох видів, насамперед – водної фауни і флори [4].

На основі врахування вищенаведених критеріїв, а також особливостей територіального розташування ключових територій, було вибрано наступні сполучні території (якими переважно є р. Південний Буг та її притоки, а також лісосмуги, лісові масиви, які територіально з'єднують ключові території):

- 1) Р. Воронка (з'єднує ключові території 6 і 3).
- 2) Лісовий масив «Дубовецький ліс» – р. Пд. Буг (з'єднує ключові території 3 і 9).
- 3) Ланцюг ставків і боліт на північ від с. Сподахи – річка без назви (протікає через Боблів, Головеньки) – р. Устя (з'єднує ключові території 11 і 6).
- 4) Річка без назви (протікає через с. Ометинці) – лісовий масив на схід від с. Мельниківці – р. Бажаниха (з'єднує ключові території 8 і 10).
- 5) Лісосмуга на захід від с. Носівці – р. Рудка – р. Пд. Буг (з'єднує ключові території 5 і 8).
- 6) Лісовий масив між с. Сорокодуби і с. Салинці (з'єднує ключові території 1 і 5).

Розділ 2. Основи природокористування та безпека життєдіяльності

- 7) Р. Городище – р. Кропив'янка – р. Пд. Буг (з'єднує ключові території 1 і 8).
- 8) Р. Ометинка – р. Пд. Буг (з'єднує ключові території 1 і 10).
- 9) Р. Пд. Буг в районі смт. Брацлав (з'єднує ключові території 1 і 2).
- 10) Лісовий масив поблизу с. Шура – річка без назви (протікає через Скрицьке) (з'єднує ключові території 2 і 5).
- 11) Р. Пд. Буг – річка без назви (протікає через Марксове) (з'єднує ключові території 2 і 4).
- 12) Р. Устя – р. Пд. Буг (з'єднує ключові території 1 і 7).
- 13) Р. Вовчок – р. Пд. Буг – річка без назви (протікає через Марксове) (з'єднує ключові території 2 і 7).
- 14) Р. Пилипчиха (з'єднує ключові території 7 і 10).
- 15) Р. Устя (з'єднує ключові території 11 і 7).
- 16) Р. Пд. Буг – р. Яр – лісовий масив «Муховецький Ліс» (з'єднує ключові території 11 і 4).
- 17) Р. Пд. Буг між с. Никифорівці і с. Сокілець (з'єднує ключові території 4 і 9).
- 18) Р. Пд. Буг – річка без назви (протікає на захід від Медвежі) (з'єднує ключові території 11 і 9).

Завершальним етапом проектування схеми екологічної мережі є підбір та обґрунтування буферних територій, які забезпечують захист ключових та сполучних територій від антропогенного впливу і є перехідними смугами між природними територіями і територіями господарського використання, а також відновлюваних територій, природний стан яких порушено внаслідок антропогенного впливу і для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення природного стану.

Залежно від типу сполучної або ключової території такі особливості буферної зони, як ширина, режим господарського використання та охорони, екологічний стан та інші можуть істотно відрізнятись. Тому при проектуванні конкретної екомережі, особливо локального і регіонального рівнів, критерії виділення буферних зон визначаються особливостями території. Зони потенційного відновлення розглядаються як території, які не відповідають вимогам, що висуваються до ключових, сполучних або буферних територій, однак при певних перетвореннях можуть такими стати. Ця зона – потенційний резерв території, за рахунок якої можливе розширення екомережі в майбутньому. Вибрані буферні території являють собою, як правило, землі пасовищ, ліси II і нижчих категорій, оточують практично повністю вибрані ключові території за деяким виключенням (у деяких випадках повністю відмежувати ключову територію від зони впливу людини за рахунок буферної зони заважає інтенсивне господарське використання території).

При виборі відновлювальних територій нами, в першу чергу, увага зверталась на схилі землі, на яких розвиток ерозійних процесів значно обмежує або унеможлиблює їх сільськогосподарське використання, яри, балки, заболочені,

кам'янисті та інші землі, зайняті під малопродуктивні пасовища, заплави рік, дренажні системи яких перебувають у поганому технічному стані, окремі лісосмуги. Таких територій у Немирівському районі є велика кількість, в тому числі і поблизу вибраних ключових територій. Всі вони включені до проектованої схеми екологічної мережі.

Висновки

У результаті проведених досліджень було закладено основи схеми екомережі Немирівського району Вінницької області, при реалізації якої на практиці можна буде зменшити антропогенний тиск на територію і збільшити ступінь захищеності цінних природних територій. У подальшому у процесі формування екомережі будуть вирішуватись такі стратегічні завдання, як збереження біорізноманіття, середовищ існування та ландшафтів, забезпечення просторової достатності для існування та відтворення популяцій цінних видів рослин і тварин, відновлення зруйнованих або порушених екосистем.

Розроблена нами схема регіональної екологічної мережі Немирівського району може бути включена у екомережу Вінницької області, яка в подальшому буде входити до загальнодержавної екологічної мережі України.

Варто відзначити, що Немирівський район має великий природний потенціал, в тому числі і для створення нових природно-заповідних територій. Тому у майбутньому є гарні перспективи щодо розширення запропонованої екологічної мережі.

* * *

1. Шеляг-Сосонко Ю. Р., Гродзинский М. Д., Романенко В. Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. – К.: Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.
2. Закон України «Про екологічну мережу України» № 1864-IV від 24.06.2004.
3. Заповідні об'єкти Вінниччини / Під заг. ред. О. Г. Яворської. – Вінниця: Велес, 2005. – 104 с.
4. Гудзевич А. В. Природно-заповідна Вінниччина. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2002. – 128 с.

Отримано: 16.07.2012 р.